SHAXS IJTIMOIYLASHUVIDA IJTIMOIY YAQINLIKNING NAMOYON BO‘LISHI VA UNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

N.Salayeva[1]

1. Urganch davlat universiteti “Pedagogika va psixologiya” kafedrasi d.v.b., ps.f.n.

Mas'ul muallif: Salayeva Navbahar, Urganch davlat universiteti “Pedagogika va psixologiya” kafedrasi d.v.b., ps.f.n.

e-mail: Psixolog_15@mail.ru

Received: 17 Oktabr 2026
Accepted: 22 Oktabr 2026
Published: 27 Oktabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Salayeva, N. SHAXS IJTIMOIYLASHUVIDA IJTIMOIY YAQINLIKNING NAMOYON BO‘LISHI VA UNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI / N. Salayeva // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 10, № 2. — B. 403–406.

Annotatsiya. Maqolada shaxs ijtimoiylashuvi jarayonida ijtimoiy yaqinlikning namoyon bo‘lishi, uning muloqotmandlik va altruistik yo‘nalganlik bilan bog‘liqligi hamda psixologik mexanizmlari tahlil qilingan. Ijtimoiy yaqinlikning barqaror shaxsiy belgi sifatidagi mohiyati, muomala jarayoniga ta’sir etuvchi omillar (A.V. Mudrik) va kasbiy pedagogik muomalaning tarkibiy qismlari (V.A. Kan-Kalik) yoritilgan. Muloqotmandlik va odamovilik darajasini R.S. Nemov metodikalari yordamida aniqlash hamda rivojlanmagan sifatlar ustida korreksion ish olib borish yo‘nalishlari ko‘rsatilgan.

Kalit so'zlar: shaxs ijtimoiylashuvi, ijtimoiy yaqinlik, muloqotmandlik, altruizm, pedagogik muomala, attraksiya, psixologik mexanizmlar, korreksiya.

ПРОЯВЛЕНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ БЛИЗОСТИ В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ И ЕЁ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ

Аннотация. В статье анализируется проявление социальной близости в процессе социализации личности, её связь с коммуникабельностью и альтруистической направленностью, а также психологические механизмы. Раскрыта сущность социальной близости как устойчивой личностной черты, рассмотрены факторы, влияющие на процесс общения (А.В. Мудрик), и компоненты профессионального педагогического общения (В.А. Кан-Калик). Указаны пути определения уровня коммуникабельности и общительности по методикам Р.С. Немова и проведения коррекционной работы.

Ключевые слова: социализация личности, социальная близость, коммуникабельность, альтруизм, педагогическое общение, аттракция, психологические механизмы, коррекция.

PROYA VLENIYE SOTSIALNOY BLIZOSTI V PROTSESSE SOTSIALIZATSII LICHNOSTI I YEYO PSIKHOLOGICHESKIYE MEKHANIZMI

Abstract. The article analyzes the manifestation of social closeness in the process of personality socialization, its relationship with sociability and altruistic orientation, and its psychological mechanisms. The essence of social closeness as a stable personality trait is described, along with the factors influencing communication (A.V. Mudrik) and the components of professional pedagogical communication (V.A. Kan-Kalik). Ways of assessing the levels of sociability and unsociability using R.S. Nemov’s methods and of carrying out corrective work are outlined.

Keywords: personality socialization, social closeness, sociability, altruism, pedagogical communication, attraction, psychological mechanisms, correction.

Kirish. Shaxs ijtimoiylashuvi ijtimoiy tajribani o‘zlashtirish va ijtimoiy munosabatlar tizimiga kirish jarayoni bo‘lib, u bevosita odamlar o‘rtasidagi muloqot va o‘zaro ta’sir orqali amalga oshadi [2; 3]. Ijtimoiy hayotda xulq-atvori va individual xususiyatlari turlicha bo‘lgan odamlar uchraydi: ayrimlar muloqotga tez kirishadi va uni o‘zi tashkil eta oladi, boshqalar ezma yoki maqtanchoq, yana biri kamgap, ba’zilari esa muloqotga kirishish yo‘lini umuman bilmaydi. Bu farqlar shaxsning ijtimoiy yaqinlikka bo‘lgan ehtiyoji va uni namoyon qilish darajasi bilan izohlanadi.Pedagogik faoliyatda hamkorlik shaxsiy sifat bo‘lib qolmasdan, “inson–pedagog” munosabatining mohiyatiga tegishli kasbiy-shaxsiy fazilat sifatida namoyon bo‘ladi [4; 5]. Tadqiqotchilar fikricha, pedagogik muloqot qobiliyati o‘zaro bog‘liq bir necha tarkibiy qismdan iborat bo‘lib, ularning asosiylari quyidagilardir:

muloqotmandlik – muomala jarayonidan zavqlanish qobiliyatiga egalik;

ijtimoiy yaqinlik – jamoa ichida, odamlar orasida bo‘lishni xohlash tuyg‘usi;

altruistik yo‘nalganlik – insonni sevish, unga beminnat xizmat qilish g‘oyasiga sadoqatlilik.

Mazkur sifatlarning shakllanganlik darajasi kasbiy tayyorgarlik bosqichida alohida e’tiborni talab qiladi, chunki ularning yetishmasligi kasbiy faoliyatdagi samaradorlikka bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Tadqiqotning maqsadi – ijtimoiy yaqinlikning shaxs ijtimoiylashuvi va kasbiy-

pedagogik faoliyatda namoyon bo‘lish xususiyatlari hamda psixologik mexanizmlarini nazariy asoslashdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari: 1) ijtimoiy yaqinlik, muloqotmandlik va altruistik yo‘nalganlik tushunchalarining mohiyatini yoritish; 2) muomala jarayoniga ta’sir etuvchi omillar va pedagogik muomalaning tarkibiy qismlarini aniqlash; 3) shaxsda ushbu sifatlarni diagnostika qilish va korreksiya qilish yo‘nalishlarini belgilash.

Tadqiqot metodlari va materiallari. Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega. Unda quyidagi metodlardan foydalanildi: psixologik-pedagogik adabiyotlarni (A.V. Mudrik, V.A. Kan-Kalik va boshqalar asarlarini) nazariy tahlil qilish, qiyosiy tahlil va umumlashtirish; o‘qituvchilar bilan o‘tkazilgan suhbat natijalarini tahlil qilish; shaxsning muloqotga ehtiyoji va muloqotmandlik darajasini aniqlash uchun R.S. Nemovning muloqotmandlik hamda odamovilikni aniqlovchi ikki metodikasi [7] tavsiya etildi. Tadqiqot bosqichlari 1-rasmda, tadqiqotning kontseptual modeli 2-rasmda keltirilgan.

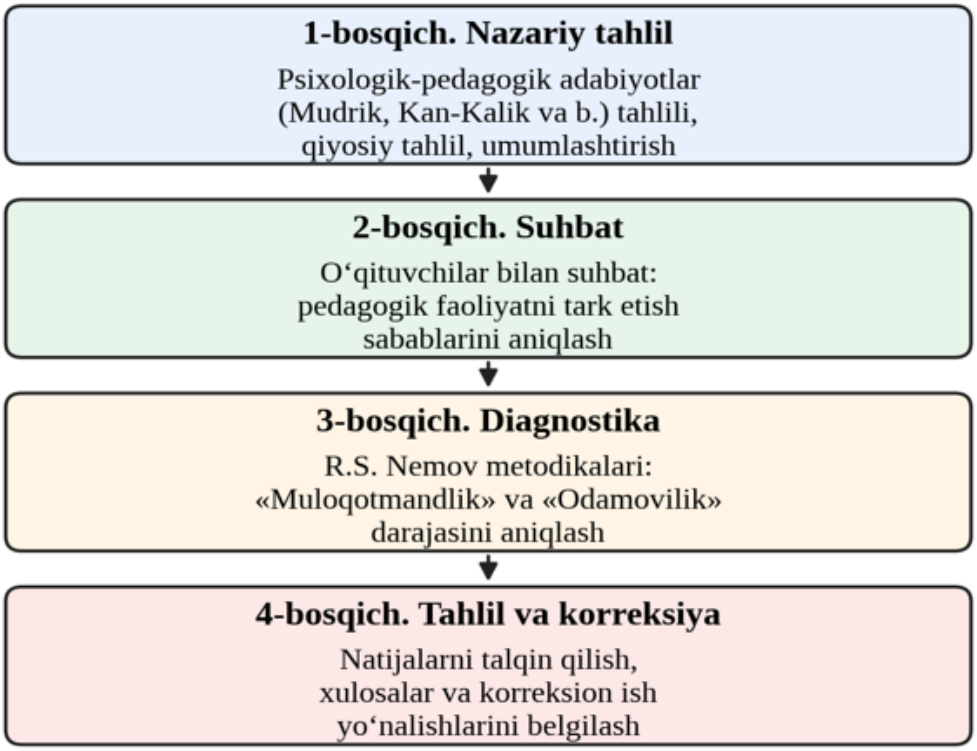

1-rasm. Tadqiqot dizayni (bosqichlar)

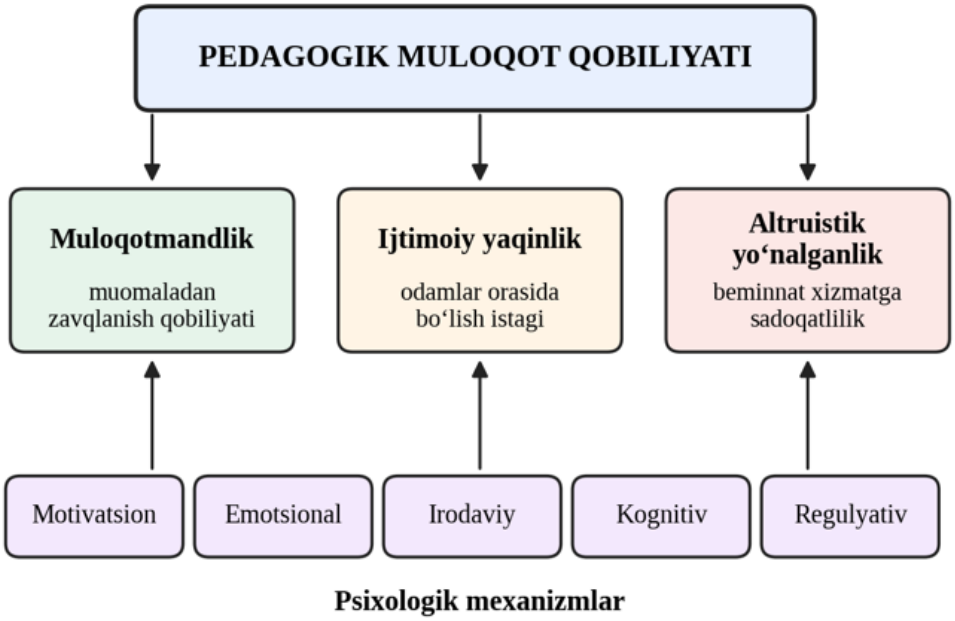

2-rasm. Ijtimoiy yaqinlikning tarkibiy qismlari va psixologik mexanizmlari modeli

1-jadvalTadqiqotda qo‘llanilgan metodlar

Metod	Maqsadi	Manba / vosita
Nazariy va qiyosiy tahlil	Tushunchalar va tarkibiy qismlarni aniqlash	A.V. Mudrik, V.A. Kan-Kalik va boshqa mualliflar asarlari [4; 6]
Suhbat	Pedagogik faoliyatni tark etish sabablarini aniqlash	O‘qituvchilar bilan suhbat
Diagnostika	Muloqotmandlik va odamovilik darajasini aniqlash	R.S. Nemov metodikalari [7]
Umumlashtirish	Xulosa va korreksion ish yo‘nalishlarini belgilash	Olingan natijalar tahlili

Natijalar: Ijtimoiy yaqinlikning mohiyati,Tahlil shuni ko‘rsatdiki, ijtimoiy yaqinlik shaxsning muvaqqat ruhiy holati emas, balki barqaror shaxsiy belgining rivojlanganlik darajasi hisoblanadi va shaxsning kasbiy-pedagogik yo‘nalganligi sifatida namoyon bo‘ladi.Muloqotmandlik va uning psixologik mexanizmlari:Muloqotmandlikning tarkibiy qismlari quyidagilardir: muomalaga ehtiyoj; muomalagacha, muomala paytida va undan keyin ham ko‘tarinki hissiy holatning mavjudligi; muomalaviy ko‘nikma va bilimlar; muloqot maromi hamda uning xilma-xil ko‘rinishlari. Muomalaga ehtiyoj umuminsoniy xususiyat bo‘lsa-da, kasbiy faoliyatda u pedagogik ijod nuqtai nazaridan alohida ahamiyat kasb etadi.

Muomala jarayonida shaxsning individual-tipologik xususiyatlarining motivatsion, emotsional, irodaviy, kognitiv va regulyativ jihatlari muvaffaqiyat omili hisoblanadi. A.V. Mudrik muomala jarayoniga quyidagi xususiyatlar ta’sir ko‘rsatishini ta’kidlaydi [6]:

tafakkur xususiyatlari;

nutqdan erkin foydalana bilish;

idrokning ichki sabab (motiv) natijasida vujudga kelishi, kechishi va rivojlanishi;

aniq ijtimoiy ko‘rsatmalar, ya’ni attityud (masalan, muomala natijasiga emas, balki muomala jarayonining o‘ziga qiziqish);

muomalaviy bilimlar – vaqt, sherik, tashabbus, muloqot vaziyati va sharoitga qarab yo‘l tutish.

O‘qituvchilar bilan o‘tkazilgan suhbatlar shuni ko‘rsatdiki, pedagogik faoliyatni tark etganlarning aksariyati muloqotmandlik qobiliyatiga ega bo‘lmagani yoki bu borada o‘ta zaif bo‘lgani sababli kasbdan yuz o‘girgan. Turli xususiyatli, salohiyatli va xulq-atvorli shaxslar bilan muomala qurish, suhbatlashish, o‘zgalar mehrini qozonish (attraksiya) tabiiy shartlangan xislat tarkibiga kirmagan taqdirda, shaxsiy fazilatni kasbiyga aylantirish qiyin kechadi. Muloqotmandlikka ega bo‘lmagan o‘qituvchi tez charchaydi va o‘zaro ta’sir o‘tkazish ko‘nikmasi yetarli bo‘lmaydi.

O‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi hamkorlik ta’lim jarayonini vujudga keltiradi; shu bois muloqotmandlik kasbiy xususiyat darajasiga yetmagan taqdirda, ta’lim muassasalarida faoliyat yuritish murakkablashadi.

Altruistik yo‘nalganlik

Insonning hissiy-emotsional tabiatini uning altruistik muomalaviy kechinmalarining rang-barangligi yaqqol namoyon etadi. Muomalaviy emotsiyalar qatoriga ichki kechinmalar, fikr almashish istagi, muomala ishtirokchilariga nisbatan xayrixohlik, samimiylik, iltifot hamda hurmat-ehtirom tuyg‘usi kiradi. Ushbu xususiyatlarning mavjudligi shaxsning pedagogik muomalaga loyiqligi haqida fikr bildirish uchun asos bo‘ladi. Altruistik emotsiyalar orasida odamlarga zavq bag‘ishlash va boshqalar quvonchiga sherik bo‘lish alohida ajratib ko‘rsatiladi.

V.A. Kan-Kalik bir qator yetakchi o‘qituvchilar bilan o‘tkazilgan tajribalar natijalariga tayanib, ayniqsa yosh o‘qituvchilarga yordam berish maqsadida kasbiy pedagogik muomalaning quyidagi tarkibiy qismlarini tavsiya qiladi [4]:

talabalar bilan turli sohalar bo‘yicha doimiy muomalada bo‘lishga mustahkam, kuchli ehtiyoj sezish;

muomalani umuminsoniy va kasbiy ko‘rsatmalarning chuqur hamkorlik majmuasi sifatida tushunish;

muomalaning barcha bosqichlarida emotsional xotirjamlikni saqlash;

muomalaning pedagogik faoliyatning qolgan tarkibiy qismlariga samarali ta’sirini ta’minlash;

pedagogik muomalani amalga oshirishda muloqotmandlik qobiliyatiga ega bo‘lish;

muomalaviy ko‘nikma va bilimlarning birligini ta’minlash.

Muhokama. Olingan natijalar ijtimoiy yaqinlikni shaxs ijtimoiylashuvi va kasbiy shakllanishini bog‘lovchi muhim psixologik omil sifatida ko‘rishga imkon beradi. Ijtimoiylashuv jarayonida shaxs boshqalar bilan muloqotga kirishib, ijtimoiy me’yor va tajribani o‘zlashtiradi [2]; ijtimoiy yaqinlik esa bu muloqotga kirishishning motivatsion asosi vazifasini bajaradi. Muloqotmandlik shu ehtiyojni amalga oshiruvchi qobiliyat, altruistik yo‘nalganlik esa muloqotning axloqiy-emotsional mazmunini belgilovchi tarkib sifatida ko‘rinadi. Shu bois uch tarkibiy qism bir-biridan ajratilgan holda emas, o‘zaro bog‘liq tizim sifatida qaralishi maqsadga muvofiq.

A.V. Mudrik va V.A. Kan-Kalik qarashlari bir-birini to‘ldiradi: birinchisi muomalaga ta’sir qiluvchi shaxsiy-psixologik omillarni (tafakkur, nutq, idrok, attityud, muomalaviy bilimlar), ikkinchisi esa kasbiy pedagogik muomalaning tarkibiy qismlarini ochib beradi. Bu ikki yondashuv birgalikda ijtimoiy yaqinlikning psixologik mexanizmlarini – motivatsion (muloqotga ehtiyoj), emotsional (ko‘tarinki hissiy holat va xotirjamlik), irodaviy va regulyativ (o‘zini boshqarish, vaziyatga moslashish), kognitiv (muomalaviy bilim va ko‘nikmalar) jihatlarini – yaxlit tasavvur qilish imkonini beradi.

Amaliy nuqtai nazardan, shaxsiy muomalani tadqiq qilishdan avval o‘zida muloqotga ehtiyoj va muloqotmandlik xususiyati qay darajada rivojlanganini aniqlash zarur. Bu maqsadda R.S. Nemovning muloqotmandlik va odamovilikni aniqlovchi metodikalaridan foydalanish mumkin [7]. Diagnostika natijalariga ko‘ra yetarli darajada takomillashmagan, biroq kasbiy faoliyat uchun zarur sifatlar ustida korreksion ish olib borish tavsiya etiladi. Kasbiy tayyorgarlik bosqichida bu ishni tizimli tashkil etish bo‘lajak pedagoglarning kasbdan erta chiqib ketish xavfini kamaytirishga xizmat qilishi

mumkin. Shuningdek, rahbar kadrlar faoliyatida ham xuddi shu sifatlar jamoadagi hamkorlik samaradorligiga ta’sir qilishi mumkin, bu esa alohida tadqiqotni talab qiladi.

Tadqiqotning cheklovlari: ish asosan nazariy tahlilga tayanadi, suhbat natijalari esa cheklangan tanlanmaga asoslangan. Shu sababli kelgusida ijtimoiy yaqinlik, muloqotmandlik va altruistik yo‘nalganlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni yirik tanlanmalarda, standartlashtirilgan metodikalar va statistik tahlil yordamida empirik tekshirish maqsadga muvofiq.

Xulosa. Olib borilgan tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1.Ijtimoiy yaqinlik shaxsning muvaqqat ruhiy holati emas, balki barqaror shaxsiy belgi bo‘lib, shaxs ijtimoiylashuvi jarayonida shakllanadi va kasbiy-pedagogik yo‘nalganlik sifatida namoyon bo‘ladi.

2.Pedagogik muloqot qobiliyati muloqotmandlik, ijtimoiy yaqinlik va altruistik yo‘nalganlikdan iborat o‘zaro bog‘liq tizimdir.

3.Ijtimoiy yaqinlikning psixologik mexanizmlari motivatsion, emotsional, irodaviy, kognitiv va regulyativ jihatlarni o‘z ichiga oladi; muomala jarayoniga tafakkur, nutq, idrok, attityud va muomalaviy bilimlar ta’sir ko‘rsatadi.

4.Muloqotmandlik yetarli shakllanmagan o‘qituvchilar kasbiy faoliyatda tez charchaydi va kasbdan chiqib ketish xavfi yuqori bo‘ladi; shuning uchun kasbiy tayyorgarlik bosqichida bu sifatni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilishi lozim.

5.Muloqotmandlik va odamovilik darajasini R.S. Nemov metodikalari yordamida aniqlash hamda diagnostika natijalariga asoslangan korreksion ishlarni tashkil etish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

[1] G‘oziev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent: Universitet, 2002.
[2] Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: Аспект Пресс, 2005.
[3] Бодалев А.А. Личность и общение. – М.: Педагогика, 1983.
[4] Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. – М.: Просвещение, 1987.
[5] Леонтьев А.А. Педагогическое общение. – М.: Знание, 1979.
[6] Мудрик А.В. Общение в процессе воспитания. – М.: Педагогическое общество России, 2001.
[7] Немов Р.С. Психология: в 3 кн. Кн. 3: Экспериментальная педагогическая психология и психодиагностика. – М.: Владос, 2003.